

УДК 392.33-054.7(477.87)"20":330.564.2

Оксана Кичак

БЮДЖЕТ ЗАРОБІТЧАНСЬКОЇ СІМ'Ї ЗАКАРПАТТЯ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ ТА ВПЛИВ НА НЬОГО ГРОШОВИХ ПЕРЕКАЗІВ З-ЗА КОРДОНУ

У статті на основі широкого кола польових досліджень описуються основні риси бюджету закарпатської сім'ї трудового мігранта. На прикладах проаналізовано як рівень оплати праці українців за кордоном, так і обсяг грошових переказів від місцевих трудових мігрантів. Також у роботі з'ясовано структуру витрат зароблених мігрантами грошей та зроблена спроба виокремити три моделі формування сімейного бюджету.

Ключові слова: заробітчанська сім'я, бюджет, грошові перекази, Закарпаття, початок ХХІ століття.

В Україні продовжується епоха "четвертої хвилі" трудової міграції. Одним із інститутів, які переживають через цю бурхливу епоху трансформації, є заробітчанська сім'я. Зміна взаємовідносин між подружжям у сім'ї та між батьками і дітьми, саме виникнення подібного типу сім'ї, збільшення кількості сучасних "євросиріт" означають нову якість розвитку сучасних сімей. А зважаючи на те, що Закарпаття є провідним донором української робочої сили за кордон, тут у окремих районах чи не кожна сім'я є "розірваною". У зв'язку з цим саме заробітчанські сім'ї області на початку ХХІ століття являють собою цікавий об'єкт для етнологічного аналізу (вивчення), так як їх аналіз зачіпає одночасно проблеми виховання, побуту та взаємовідносин на Закарпатті. А досліджуючи побут та повсякденне життя сімей трудових мігрантів, неможливо без аналізу такої важливої сфери їх прояву як бюджет, бо ж саме основна мета трудової міграції – бажання заробити грошей. Таким чином, саме рівень оплати праці українців за кордоном, обсяг грошових переказів від трудових мігрантів, структура витрат зароблених мігрантами грошей та моделі формування сімейного бюджету і стали предметом наукової рефлексії у представленій роботі.

Аналіз виділених підходів у статті розвивається у двох аспектах: 1) трудова міграція як засіб поповнення сімейного бюджету; 2) рівень прибутків та загальний бюджет заробітчанської сім'ї. Усвідомлення обмеження аналізу цими сферами пояснюється їх найбільшою проблематичністю (визначення реального обсягу заробітків трудових мігрантів та обсягів грошових переказів – чи не найскладніша проблема міграційних досліджень) і актуальністю для нашого суспільства.

Навряд чи знайдемо спеціальні дослідження істориків, етнологів чи соціологів, які б торкалися як феномену заробітчанської сім'ї взагалі, так і особливостей її побуту зокрема, хоча окремі автори так чи інакше зачіпали тему сім'ї трудових мігрантів у своїх працях (переважно психологами вивчали вплив заробітчанства батьків на життя та розвиток їх дітей). На даний час немає й комплексних наукових досліджень, присвячених проблематиці заробітків трудових мігрантів та обсягів грошових переказів. Також відсутніми є студії, що б базувалися на закарпатському досвіді окресленої проблематики. Тому можемо говорити тільки про низку окремих публікацій наукового та публіцистичного характеру останніх років, які певним чином торкаються окресленої нами теми.

Так, дані про розміри заробітків українських заробітчан отримуємо з публікацій І. Майданіка [9, с. 86–92], В. Мікловди та О. Повстина [10, с. 5–11] та збірника "Зовнішня трудова міграція населення України" [5], у яких частково досліджуються економічні наслідки міжнародної міграції робочої сили для світової економіки в цілому, для країн еміграції та імміграції, для самих мігрантів. Відомості ж про структуру витрат зароблених мігрантами грошей, а саме про покращення добробуту досліджуваних сімей, отримуємо з статті Н.Пархоменко [12, с. 23–57] та матеріалів періодичної преси, зокрема з публікації О.Крамара [7].

Очевидно, що реконструкція сімейного життя та побуту закарпатських заробітчанських сімей тільки на основі названих досліджень і публікацій була б неповною і вимагає залучення широкого кола джерел. Саме через це своє дослідження феномену заробітчанської сім'ї ми спробували здійснити за допомогою різних матеріалів і інструментів: аналіз інтерв'ю і усних історій, зібраних нами упродовж останніх семи років, був доповнений вивченням даних офіційної статистики.

Таким чином, дана стаття виконана на основі польових досліджень автора, документів поточних архівів державних органів влади та низки публікацій вітчизняних дослідників.

Метою статті є спроба комплексного дослідження особливостей бюджету заробітчанської сім'ї Закарпаття на початку ХХІ століття та первинна реконструкція основних моделей його формування.

Об'єктом дослідження є сім'я трудових мігрантів Закарпаття на початку ХХІ століття.

Предметом дослідження виступають окремі риси сучасного побуту заробітчанських сімей закарпатців, зокрема, сімейний бюджет, моделі його формування та значення в ньому грошових переказів від трудових мігрантів, структура основних витрат.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у статті досліджуються особливості сімейного бюджету заробітчан Закарпаття на початку XXI століття та впливу на нього зароблених за кордоном грошей. На основі польових матеріалів було проаналізовано вплив теперішнього заробітчання на їх життя та добробут, на побут і структуру витрат їх сімей. Також у роботі з'ясовано періодичність грошових переказів трудових мігрантів та виокремлено три моделі формування сімейного бюджету мешканців області.

Сім'ї заробітчан не являють собою монолітної і однорідної групи: пари різняться за способом життя, цінностями, установками, приналежністю до різних соціальних прошарків, мають різний рівень прибутку і т. д. Тому аналіз 25 сімей заробітчан, переважно високоосвічених і переважно зайнятих в приватних секторах економіки, не претендує навіть на умовну репрезентативність, а скоріш за все є пошуковим дослідженням, у ході якого здійснюється первинна реконструкція повсякденності і обмежень, які структурують сімейне життя закарпатських заробітчанських пар.

За розрахунками, відділу міграційних досліджень ІДСД НАН України, сума, яку щорічно заробляють українські трудові мігранти, знаходиться у діапазоні від 2,1 млрд дол. США (за мінімальною оцінкою) до 11,6 млрд дол. США (максимальна межа), що, в свою чергу, становить відповідно 3,2 та 17,7 % ВВП України за 2004 рік. Найбільш реальним діапазоном в якому швидше за все розташована шукана величина слід вважати 4,7–7,6 млрд. дол. Тобто від 7,2 % до 11,6 % ВВП України за 2004 рік [9, с. 89].

Оцінки ж експертів, отримані при обстеженні трудової міграції молоді, здійсненому Державним інститутом проблем сім'ї та молоді у 2003 р., стверджують, що розмір оплати праці вітчизняних працівників становить 30–60 % від суми, яку отримують постійні мешканці країн-реципієнтів за ту саму роботу. З огляду на те, що більш кваліфіковані працівники-мігранти середнього віку заробляють більше, ніж молодь, вірогідною є оцінка середнього заробітку українських громадян на рівні 50 % заробітку постійних мешканців країн-реципієнтів у тих самих видах економічної діяльності. Слід зазначити, що у випадках легального працевлаштування, за належним чином оформленим контрактом, рівень оплати праці українців цілком може відповідати місцевим стандартам [5, с. 59]. Як свідчать самі заробітчани, в Італії працедавці платять їм у середньому 1–1,5 тис. євро на місяць. Більші заробітки є винятком, менші притаманні переважно жінкам, що працюють удома й проживають та харчуються коштом працедавця. У Португалії наші співвітчизники отримують 700–900 євро, в Іспанії – 800–1300 євро. У будівельній галузі Польщі – від 1 тис. доларів на місяць, офіціанти – 3–4 долари на годину, однак мають ще чайові. У Москві, Санкт-Петербурзі та Сибіру (у східному напрямку більшість із них їдуть саме туди, оскільки в російській провінції, зазвичай, такі самі низькі зарплати, як і в українській) заробітчанин у середньому одержує 1–1,5 тис. доларів на місяць залежно від статі. У разі ж відкриття за межами своєї країни власного бізнесу, заробітки можуть бути значно вищими. Сезонні роботи дають змогу заробити в Польщі близько 700–900 євро на місяць, а у Великій Британії чи Фінляндії – 2–3 тис. євро [7].

Згідно з даними обстеження Українського центру соціальних реформ (УЦСР) та Державного комітету статистики України (Держкомстат України) за 2009 рік, у Закарпатській області (що є регіоном найвищої інтенсивності трудових міграцій) обсяг грошових переказів від місцевих трудових мігрантів перевищує половину фонду оплати праці [5, с. 60]. Звідси – можливість витрачати ці гроші для сім'ї мігранта. Однак, беручи до уваги те, що основними країнами працевлаштування закарпатських заробітчан на початку XXI століття є Росія та Чехія. Відповідно до інформації Державного центру зайнятості у Закарпатській області за 2006 р., за країнами призначення закарпатські працівники-мігранти розподіляються таким чином: у Чехії на заробітках перебувають 19683 особи, в Угорщині – 4320 осіб, Словаччині – 3094 особи, Італії – 1295 осіб, Португалії – 956 осіб тощо. Разом у зарубіжних країнах, крім країн СНД, працюють 34953 жителі нашої області. Чисельність же закарпатців, які працюють у Російській Федерації, оцінюється в 28655 осіб [11, с. 1]. Потрібно відмітити, що у переважній більшості випадків заробітки у них не сприяють економічному розвитку домогосподарств, розміри коштів не дозволяють інвестувати у своє майбутнє, а зайнятість не підвищує кваліфікацію робітників. Так, згідно з дослідженнями авторитетної соціологічної компанії Gallup за 2012 рік, структура витрат зароблених мігрантами грошей виглядає таким чином: переважна більшість людей (63 %) сказали, що вони витрачають більшу частину грошей на основні потреби; невелика кількість повідомила про використання цих грошей, щоб інвестувати у своє майбутнє (2 % витратили гроші на власну або освіту членів їх сімей, 3 % використовують кошти, щоб відкрити бізнес, і 3 % – на заощадження) [13].

Матеріали ж поглиблених інтерв'ю із закарпатськими заробітчанами засвідчують: якщо раніше мотто трудової міграції була ощадливість на найнеобхіднішому, аби заробити гроші і забезпечити потреби родини в Україні (гроші на проживання, допомогу дітям/батькам та оплату за навчання і т.ін.), то нині, за цілковитого збереження вже названих потреб, особливо серед молоді все більше проявляється спрямованість на задоволення особистих життєвих потреб, духовних запитів мігранта, пов'язаних із пізнанням країни перебування, її культури, тенденція до самореалізації в країнах перебування, європеїзації як свого побуту вдома, так і оточуючої його дійсності.

Як показує авторське дослідження, особи, які тривалий час заробляють за кордоном, вклали дещо більше у власний побут, як з точки зору матеріальної (наприклад, краще житло, наявність у помешканні побутової техніки та електроніки, можливість відпочинку на курорті для всієї сім'ї), так і нематеріальної (утворення ширшого кола знайомих та друзів із числа інших українців та, що трапляється значно частіше, – з числа іноземців тощо). Основними проявами модернізації побуту людей за останні два десятиліття є наявність: гарячої води, холодильника, плити (електро/газової), туалету в приміщенні, супутникового телебачення, комп'ютера з Інтернетом, пральної машинки, мобільного телефону тощо. Значна частина міграційних поїздок мала своїм наслідком придбання автомобіля, часто іномарки. Лише одиниці намагаються вкладати гроші в якийсь бізнес. Про те, що вони мають власну справу, заявили 3,6 % опитаних, а ще 5 % готові її відкрити найближчим часом [12, с. 49]. Тобто нині чимало заробітчан фактично "закопує" свої кровно зароблені гроші в землю, зокрема зводячи величезні будинки (основний об'єкт для інвестицій працівників з України), які буде надзвичайно дорого обслуговувати після відмови держави від дотування послуг ЖКГ, а відтак подорожчання газу, електроенергії тощо, тому не факт, що вони житимуть у своїх "палацах" [7].

Переважає більшість мігрантів області (практично 90 %) оцінюють результати своїх зарубіжних поїздок однозначно позитивно. Найбільше ними відзначалося підвищення добробуту [15, с. 101]. Крім того, добробут сімей заробітчан залежить також від наявності та кількості працюючих осіб у їх складі, бо ж відомо, що "важливим фактором сімейної економіки є співвідношення працюючих і утриманців" [1, с. 224].

Матеріали офіційної статистики дозволяють розглянути співвідношення працюючих і осіб, яких потрібно утримувати, у складі сімей. При обробці статистичних матеріалів всі домогосподарства області можна поділити за кількістю їх членів та наявністю працюючих осіб. Так, наприклад, якщо у 2000 р. всього на Закарпатті налічувалось 386,3 тис. господарств, то в 2005 р. їх кількість зменшилась до 363,5 тис. Подібне зменшення спостерігалось і в наступні роки – у 2011 р. вони становили 356,5 тис. домогосподарств. При цьому середній розмір домогосподарства області є найвищим серед регіонів країни (3,18 осіб у 2000 році [3, с. 413] і 3,44 у 2011 р. [4, с. 400]), а середня кількість працюючих у розрахунку на одне домогосподарство коливалась від 0,9 осіб у 2000 р., до 1,5 у 2011 р. Коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена сім'ї становив 3,43 у 2000 р., 2,21 у 2006 р. [3, с. 413] та відповідно 2,33 осіб у 2011 р. [4, с. 400]. Практично 2/3 сімей мають у своєму складі працюючих осіб, а в кожній другій сім'ї працює лише одна особа, та й то цією працюючою особою переважно є трудовий мігрант. У містах частка сімей, що мають таких осіб порівняно невелика – до 15 %, у селах – більша половина працездатного чоловічого населення. У кожній другій із заробітчанських сімей працює одна особа, у двох із п'яти – дві, у кожній дев'ятій – три і більше [15, с. 48].

У багатодітних сім'ях, у яких голова сім'ї є основним і часто єдиним робітником, життя, зазвичай, є важчим, що позначається на усіх сторонах її матеріального добробуту. Велике значення має робоча кваліфікація членів сім'ї. Так, заробіток бригадирів, "клієнтів", електромеханіків і т. п. заробітчан настільки значний, що за невеликого складу сім'ї (у 3–4 особи) він цілком достатній для заможного життя.

Сім'ї заробітчан, у складі яких немає працездатних чоловіків, а на заробітках перебуває мати, зазвичай, економічно дещо слабші. Там, де чоловік легко справляється, наприклад, з плановим ремонтом будинку і господарських будівель, з заготівлею та перевезенням дров, корму для худоби тощо, жінка змушена спеціально винаймати якогось чоловіка, або звертатися по допомогу родичів; все це відбивається на бюджеті сім'ї.

Сучасний спосіб життя заробітчанської сім'ї вимагає суттєвих витрат на одяг, що поглинають значну частину коштів сім'ї. Разом з тим сім'я виділяє певну суму на задоволення культурних потреб, головним чином на відвідування старшими дітьми дискотек, барів, клубів.

Жінки значно менше за чоловіків беруть участь у поповненні сімейного бюджету. Серед жінок Закарпаття працездатного віку (від 16 до 55 років) тільки близько 35 % самостійно заробляють собі гроші для прожиття, головним чином працюючи у сфері освіти та медицини (52 % усіх працездатних жінок), інші ж є домогосподарками і живуть за рахунок своїх чоловіків або батьків-заробітчан. У віддалених гірських селах області (наприклад, Домашині, Ужжук Великоберезнянського

району) самі заробляють собі на життя лише 1 % жінок працездатного віку. Тобто жіноча праця сільської частини Закарпаття малорозвинена і місцева жінка живе життям домогосподарки. А працюють переважно незаміжні дорослі дівчата і вдови. Як справедливо підмітив сучасник, "донині, через особливі соціальні умови сучасного побуту, зазвичай єдиним робітником на всю сім'ю є чоловік" [23, с. 72]. На доказ цього можемо навести ще й дані з класних журналів загальноосвітніх шкіл області. Наприклад, у 16-ти учнів 4-А класу Малораковецької ЗОШ Іршавського району 13 мам є домогосподарками, 2 працюють учителями і 1 є санітаркою у місцевій сільській лікарні. Що ж стосується батьків, то у 14-ти дітей вони є "сезонними робітниками" (саме під такою назвою й приховуються трудові мігранти) [2, с. 238–241].

У даний час із загальної кількості заробітчанських сімей, близько 65 % мігрантів працевлаштовані, тобто мають за кордоном постійних працевлаштовувачів, або вже наперед знають, куди підуть працювати. Інші ж знаходяться у пошуках роботи, або перебиваються тимчасовими підзаробітками на тиждень-два у одних господарів, а потім вже шукають іншу роботу. Кількість працюючих досягає 80 % серед трудових мігрантів з дітьми. Тим не менше, знайти роботу за кордоном не завжди просто: "Коли батько їде у Словаччину, він не знає, чи знайде він там роботу. Якщо він не може знайти роботу, нашій сім'ї доведеться дуже важко; сім'ї доведеться трудитися у два рази більше, не витрачати жодної зайвої копійки" (інтерв'юер – Піпаш С., 15 років) [14, с. 24].

Мігранти-чоловіки у нашому огляді працюють переважно у сфері будівництва (понад 70 %), у сільському господарстві (понад 10 %), а інші – у сфері послуг (близько 20 %). Способи заробітку в закарпатських жінок-мігранток загалом можна окреслити як хатню роботу (догляд за старими, прибирання і готування у сім'ях, виховання дітей) та працю у сфері послуг [6, с. 84, 86].

Грошові перекази є основним джерелом позитивного впливу міграції на заробітчанські сім'ї, що залишились вдома. Вони являються важливим джерелом прибутку для сімей-реципієнтів, при чому витрачаються не тільки для того, щоб забезпечити прожитковий мінімум, а також, щоб накопичити достатню кількість грошей для більш суттєвих витрат. Так, наприклад, дружина трудового мігранта з Нересниці відмітила: "Лише завдяки заробітчанським грошам ми мали можливість цього року пишно відсвяткувати з чоловіком 25-ту річницю нашого шлюбу. Зібрались усі рідні та близькі нам люди. Приїхали навіть родичі з Казахстану. На славу відсвяткували. Це дороге задоволення. Ми також побудували новий будинок, хоч і невеликий, та все ж..." [21, с. 48].

Однак наявність трудового мігранта у сім'ї необов'язково означає отримання регулярних грошових посилок, а ступінь впливу цих грошей залежить від їх кількості, періодичності і можливості прогнозування самих грошових переказів. По суті, це можна порівняти з ситуацією, коли у людини є різного роду робота, наприклад, з високою і регулярно зарплатою, хорошими умовами праці, або з низькою і нерегулярною зарплатою і жакливими умовами праці та за більш складних обставин, таких як місце розташування, відстань, тривалість відсутності і ін. Так, якщо статус трудового мігранта нестабільний та ненадійний, то він/вона не завжди у змозі надсилати грошові перекази своїм сім'ям, що може мати негативний вплив на сім'ї мігрантів, які залишаються на Закарпатті. І хоча можливість відвідувати сім'ю розцінюється у цілому як позитивне явище, через можливість принесення додому заробленого, вона є також і джерелом страждань при кожному наступному від'їзді.

Що ж стосується передбачуваності і періодичності грошових переказів, то відмітимо, що тільки 45 % осіб, які надсилають гроші додому, відзначили, що відправляли гроші передбачувано, а 55 % – непередбачувано. Хоча це зумовлено чинником наявності дітей (50 % мігрантів, у яких є діти, практикують передбачувані грошові перекази у порівнянні з 24 % тих, у кого немає дітей). Цей відносно низький рівень передбачуваності міг би стати проблемою для бюджету домогосподарств, підвищивши вразливість жінок та дітей [15, с. 102]. Масштаби труднощів, викликаних такого роду передбачуваністю, залежать від того, на що витрачаються грошові перекази. Якщо вони використовуються з метою великих капіталовкладень (ремонт будинку), то в такому випадку непередбачуваність не становить собою проблеми. Якщо засоби грошових переказів використовуються на щоденні витрати, то це вже проблема. У середовищі заробітчанських сімей доволі звичною є практика позичання невеликої суми грошей, щоб уникнути подібних казусів.

Головне питання у тому, чи можуть вони розраховувати на отримання грошей від мігрантів, коли вони терміново необхідні (наприклад, на лікування). У результаті авторського дослідження виявлено, що у таких випадках члени сімей телефонують мігрантам, які, у свою чергу, можуть швидко організувати переказ грошей, які вони вже заробили. Однак це не завжди можливо, і сім'ям часто доводиться вдаватися до різних способів, щоб якось роздобути необхідні засоби для виживання: "Я надсилаю гроші раз в 2-3 місяці. Їх отримує моя дружина, яка й витрачає їх на потреби сім'ї. Перекази непередбачувані, бо я надсилаю гроші не через банк, а через родичів та знайомих, а також не завжди за один і той же час можу заробити необхідну суму. Та моя жінка завжди відкладає частину грошей, економить. Недавно вона продала корову, і сім'я змогла

проіснувати на виручені від продажу гроші... Гроші ж в основному були витрачені на лікування дочки" (інтерв'юер – В. Копинець) [18, с. 90].

Крім того, що грошові перекази непередбачувані, вони також доволі рідкісні. Інформацію про періодичність грошових переказів серед закарпатських трудових мігрантів, які їх здійснюють, подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Періодичність	Співвідношення
Більше одного разу на місяць	0 %
Щомісячно	0 %
Кожні 2–3 місяці	50 %
Кожні 3–6 місяців	20 %
Кожні 6–12 місяців	10 %
Менше одного разу в рік	5 %
Ніколи не надсилаю гроші додому, приношу їх самостійно	15 %

[15, с. 102].

Різниця між сім'ями трудових мігрантів і покинутими сім'ями, у яких заробітчани "зникли безвісти" і ніяк не дають про себе знати вдома (таке трапляється, до прикладу, тоді, коли трудовий мігрант заводиться собі ще одну сім'ю за кордоном) виражена нечітко, і перехід із одного в інше означає дуже важкі часи для сім'ї. Непевність в отриманні прибутків за рахунок грошових переказів відіграє важливу роль у ситуації, коли мати повинна заробляти достатню кількість грошей, щоб задовольнити щоденні потреби сім'ї: "Мій чоловік ось уже два роки у Росії. Раніше він надсилав гроші, та за останній рік він не надіслав ні копійки, від нього навіть не було жодної звістки. Люди кажуть, знайшов собі там когось... Я живу тільки завдяки своєму заробітку. Коли люди просять мене допомогти їм по господарству, наприклад, підкопати картоплю, чи допомогти їй вибрати, або ж виламати кукурудзу та ін., я щаслива, бо знаю, що матиму гроші на прожиття..." (інтерв'юер – Чіка Н.) [24, с. 28].

Та й догляд за дітьми вимагає коштів, а звідси – чим більше дітей у сім'ї, тим більшим є необхідність заробляти гроші, і тим більше осіб, які не працюють, у відношенні до людини, яка отримує прибуток. По-перше, у переважній більшості заробітчанських сімей невелика кількість дітей (переважно одне-двоє); по-друге, немає видимої різниці в структурі грошових витрат сімей залежно від кількості дітей у їх складі.

Та незважаючи на те, скільки дітей у сім'ї, або як часто пересилають заробітчани додому гроші, лише невелика частина з них витрачається на потреби дитини, особливо якщо вона ще маленька. Більшість коштів рідні мігранта (найчастіше дружина) витрачають на харчування, комунальні послуги, особисте підсобне господарство тощо. За умови ж коли мігранти уже не живуть вдома, або офіційно розлучилися, то здійснюючи грошові перекази, в список основних реципієнтів вони включають осіб, які турбуються про їх покинутих дітей (15 % серед тих, у кого є діти). Серед усіх інших понад 30 % надсилають гроші на ім'я своїх батьків, близько 10 % – своїм братам або сестрам, понад 5 % – іншим членам сім'ї. Усі інші взагалі не надсилають додому жодних грошей [15, с. 103]. Це дуже важливо, через те, що той, хто отримує гроші, вирішує, як їх витратити, і при цьому лише дружини, з якими переважно і живуть діти, схильні справді піклуватися про них.

Наявність трудових мігрантів у сім'ї не обов'язково означає регулярне надходження грошових переказів. Інколи заробітчани їдуть і не знаходять роботи місяцями, в інших випадках вони не завжди можуть надсилати кошти регулярним або передбачуваним способом, що викликає певні труднощі у формуванні бюджету сім'ями, не дозволяє їм належним чином задовольняти власні потреби. Жінки із таких сімей заробітчанами опинялись у скрутному матеріальному становищі: "Чоловік ось уже місяць поневіряється по Чехії, а нормальної роботи знайти собі не може. Якщо так піде і далі, не знаю, за що ми будемо жити..." (інтерв'юер – О. Біксей) [22, с. 136]. Бабуся, яка за час відсутності своєї дочки та зятя на заробітках за кордоном доглядає вдома двох онуків, підтвердила важливість регулярних грошових переказів, сказавши, що "діти, відколи наші [зять з дочкою – О.К.] в Чехії, і краще їдять, бо можу їм усе купити, чого лиш душа забажає, і краще одіваються, і техніки багато нової мають – мобілки, ноутбуки... Якщо батьки регулярно шлють гроші, сім'я може жити у достатку, у дітей буде все: гарна освіта, достатньо хліба і до хліба, модний одяг" [16, с. 12]. Однак, навіть вона відзначає, що, зазвичай, в умовах трудової міграції через теперішню економічну нестабільність у світі "люди наші нерегулярно відправляють передачі додому, через це і гроші поступають, коли виходить їм [заробітчанами – О.К.], нерегулярно. Буває, грошей не присилають взагалі, пізніше вже самі приносять" [16, с. 12]. Хоча у кількісній анкеті середній рівень грошових посилок-переказів за останні роки був доволі високим (близько 1000 доларів), тільки третина з них була здійснена заплановано і тільки четверта частина здійснювалась мінімум один раз на три місяці. Така схема типова: "Мій

чоловік іноді надсилає нам гроші і кожен місяць, іноді тільки один раз в 3–4 місяці. Гроші відправляються по мірі необхідності, якщо це чоловікові, звичайно, виходить. Якщо гроші потрібні, а їх немає, то він надсилає їх пізніше" (інтерв'юер – Гангур В.) [22, с. 80].

Дані анкетного обстеження сімей закарпатських трудових мігрантів дозволили намітити і провести вибіркове вивчення їх сімейних бюджетів. Внаслідок цього нами була зроблена спроба поділу сімей заробітчанин на три основні групи:

1) сім'ї, у складі яких є лише один заробітчанин, та й той працює простим робітником на будівництві або в іншій сфері;

2) сім'ї заробітчанин, що є клієнтами, або ж займаються перевезеннями трудових мігрантів;

3) сім'ї, у складі яких, крім заробітчанин, є працівники, які стабільно отримують заробітну плату.

Серед сімей першої групи спостерігається підвищення грошової частки в їх бюджеті завдяки трудовій міграції у два-три рази, що істотно позначилося на зростанні їх матеріального рівня. Однак вони не відносяться до заможних сімей. Аналізуючи бюджет найбільш заробітчанинських сімей, відзначаємо, що головними для них є витрати на харчування – близько половини всього бюджету. Це є проявом т.зв. "низької структури бюджету", тобто високої долі витрат на харчування як найнеобхіднішої потреби. Частка витрат на комунальні послуги складає 15 %, а 14,5 % всіх видатків складає спиртне [15, с. 78].

Сім'ї ж трудових мігрантів з достатком витрачають на харчування всього близько 30 %, у тому числі кава, чай і цукор складають понад 19 % усіх витрат на продукти, або 5,7 % всього бюджету. Витрати на житло, опалення та освітлення займають 11,5 %. У цієї групи заробітчанин мають місце витрати на репетиторів для дітей та лікування за кордоном і т. ін. [15, с. 84].

Незважаючи на приналежність сім'ї до тієї чи іншої групи, основну частку грошей відкладають на будівництво чи ремонт будинку, або ж на купівлю авто. Також у обох видах заробітчанинських сімей немалі кошти витрачаються на придбання одягу, особливо дитячого. Значні для сім'ї кошти витрачаються на навчання дітей у вищому навчальному закладі (переважно в Ужгороді та Мукачеві). Воно обходиться не менше 1000 доларів на рік (плата за навчання щонайменше 3500–5000 грн. на рік, за гуртожиток – близько 200 грн. в місяць (у випадку квартири – не менше як 500 грн.), на руки дітям видаються гроші на харчування, транспорт та відпочинок (щонайменше по 150 грн. кожному на тиждень). На харчування дітей виділяються продукти в розмірах, зазвичай, прийнятих і в інших закарпатських сім'ях. При цьому, як зазначають В.Мікловда та О. Повстин "У структурі сукупних витрат сім'ї з однією дитиною на харчування витрачають 48,9 % сімейного доходу, з двома – 49,4 %, з трьома – 58,4 %, з чотирма і більше – 68,6 %. На непродовольчі товари та послуги сім'я з однією дитиною витрачає 35,8 % коштів, а з трьома – лише 21,0 %" [10, с. 10]. Також батьківські заробітчанинські кошти, зазвичай, витрачалися сім'єю на підтримку підсобного господарства (зокрема, на купівлю корму для худоби) [15, с. 84].

Від розміру заробітної плати батька сімейства залежить, чи повинна працювати його дружина. До сімейного бюджету додаються заробітки дітей, ще проживають у батьківському будинку.

З 2000-х років, згідно з даними авторського дослідження, у загальному бюджеті сім'ї грошові кошти, зароблені за кордоном, складають понад 60 %, у той час як частка доходів від праці інших членів сім'ї дорівнювала всього лиш близько 30 %, від підсобного господарства – 10 % [15, с. 72]. Усе це свідчить про те, що сім'ї мігрантів явно орієнтуються у своєму господарюванні на заробітчанинський заробіток голови сім'ї.

Беручи ж до уваги інтерв'ю з членами родин заробітчанин, відзначимо, що рівень доходів сім'ї оцінюється інформантами як достатній, однак навіть при високій зайнятості кожного з подружжя (у т. ч. одного за кордоном), матеріальні засоби йдуть на підтримання життя: проживання, харчування, одяг, проведення дозвілля:

"Ми обоє працюємо за кордоном, зарплати у нас приблизно однакові. У нас нема своєї машини, у нас нема ще нового житла, та в принципі ми можемо собі багато що дозволити. Я вважаю, що ми добре харчуємося, ми завжди маємо змогу купляти собі їжу без обмежень, ми в змозі купувати собі нові речі, ми маємо гроші й на розваги: купляємо пиво, кожен рік їздимо у відпустку. В принципі я не можу сказати, що він (рівень доходів) мене повністю влаштовує, у нас проблема матеріального плану пов'язана з відсутністю власного житла (живемо разом з його батьками). Ми не живемо краще за більшість людей і гірше більшості також не живемо. Ми середній клас у такому ось варіанті, мої батьки живуть приблизно так же" (інтерв'юер – Ганна, 32 роки) [17, с. 36];

"Тепер Тоня [дружина – О.К.] не працює, на мої заробітки тепер живемо. Раніше жили і на її. Не можна сказати, що хтось когось годує. Все взаємно заміняємо. Низький дохід на даний момент, тому що працює одна людина в сім'ї, дитина є, дохід низький. Не можу сказати, що ми як сир в маслі катаємось" (інтерв'юер – Юрій, 36 років) [20, с. 66].

Наявність спільного сімейного бюджету, що є одним із параметрів визначення типу сім'ї, присутній в тій чи іншій формі в кожній заробітчаській парі. У формуванні сімейного бюджету можна умовно виокремити три моделі:

Бюджет спільний, всі мають до нього рівний доступ. "Усі гроші у нас спільні. У нас ніхто не робив ніяких заначок. Заначки нам потрібні для будівництва житла, і кожен із нас завжди знає, що ні, ці гроші ніхто не витратить, тому що це для справи. Все інше – це спільні гроші, незалежно від того, хто їх заробляє... кожен бере, скільки треба" (інтерв'юер – Аня, 26 років) [17, с. 42].

Створення спільного бюджету тільки з певною метою: "У принципі, у нас нема спільного бюджету, він [чоловік – О.К.] мені не віддає своє зароблене, я йому не віддаю свою зарплату. І коли ми виділяємо гроші на їжу, він дає лише трохи, а я зі своїх грошей більшість. Та в принципі, якщо в нього нема грошей, а ми хочемо щось робити разом, йому потрібні гроші, то, звичайно, я даю йому гроші і навпаки" (інтерв'юер – Юлія, 22 роки) [21, с. 88].

Символічно спільний бюджет: "У нас спільний бюджет, але його поповненням займаюся в основному я. Вона знає, де лежать гроші; наприклад, вона може завжди їх взяти, але, як правило, вона цього не робить, ну не те що, "як правило", вона робить це завжди з мого дозволу" (інтерв'юер – Федір, 32 роки) [19, с. 172].

Налагоджене грошове господарство суттєвим чином змінює психологічний клімат сім'ї, дозволяє справедливо задовольняти потреби всіх її членів. Завдяки цьому відпадають приводи для зайвих непорозумінь, невдоволень, прихованих і явних образ. Психологи встановили, що "для мирного сімейного життя важливішим буває не стільки вміле, збалансоване ведення господарства, скільки співпадіння поглядів подружжя на те, як його вести: на що витрачати гроші і на яких бюджетних статтях економити" [8].

Розподіл грошей з бюджету в сім'ях заробітчани здійснюється за спільним рішенням, а пріоритети визначаються за ситуацією:

"Всі питання щодо покупок ми вирішуємо разом. Купуємо те, що нам потрібно" (інтерв'юер – Аня, 26 років) [21, с. 104].

"Гроші спільні, розпоряджаємося разом, обговорюємо, що нам необхідно. Нам на даний час потрібно ось це, то давай це і купимо; ні, давай краще це наступного місяця, тому що тепер краще ось це, і так далі" (інтерв'юер – Світлана, 26 років) [24, с. 6].

З усього вищевикладеного можемо зробити висновки. На початку ХХІ ст. життєвий рівень більшості сімей Закарпатської області в цілому поступово зростає. Трудова міграція позначилася на формуванні бюджету сімей, покращенні ресурсів життєзабезпечення. У порівнянні з попередніми роками значно збільшилася купівельна спроможність подібних сімей. Заробітчани пред'являють більш високі вимоги до свого побуту – до стану житла, до якості одягу, до задоволення культурних потреб. При цьому первинна мета і основні витрати заробітків – це щоденне споживання, друга – це вирішення житлового питання, тобто будівництво, ремонт, реконструкція житла, і третя – витрати на навчання дітей. Заробітчаські пари, проживаючи удома, а інші більшість часу – за кордоном, створюють певний спільний бюджет, необхідний для забезпечення життя сім'ї. І навіть у випадку нерівного внеску кожного з партнерів, розподіл матеріальних ресурсів ведеться на основі спільного рішення.

Оскільки у межах цієї статті визначили лише окремі базові проблеми заробітчаської сім'ї, сподіваємось викликати подальший науковий інтерес до цієї теми. При цьому на наш погляд, висвітлення подібних питань є необхідним, щоб спрогнозувати майбутнє. А зважаючи на те, що емпіричним матеріалом у цій статті служить життя заробітчаської сім'ї саме Закарпатської області, саме місце і об'єкт подібного дослідження для нас – це тільки поштовх до подальших роздумів. Тому представлений матеріал скоріш за все можна розглядати у якості розгорнутої аргументованої гіпотези, для доказу якої, безумовно, необхідні подальші дослідження.

Список використаних джерел

1. Гончаров Ю. М. Городская семья второй половины XIX – начала XX вв. / Ю. М. Гончаров // Алтайский государственный университет, 2002. – 382 с. – Режим доступу: <http://new.hist.asu.ru/biblio/gon1>.
2. Загальні відомості про учнів // Класний журнал 4-А класу загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів села Малий Раковець Іршавського району Закарпатської області на 2010/2011 навчальний рік. – С. 238–241.
3. Закарпаття 2008. Статистичний щорічник / За ред. Г.Д.Гриник. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2009. – 560 с.
4. Закарпаття 2011. Статистичний щорічник / [За ред. Г.Д.Гриник]. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2012. – 544 с.
5. Зовнішня трудова міграція населення України [Електронний ресурс] // Український центр соціальних реформ (УЦСР), Державний комітет статистики України (Держкомстат України). – К., 2009. – 120 с. – Режим доступу: <http://openukraine.org/doc/BK-MIGR-END.pdf>.
6. Кичак О.Ю. Трудова міграція українців Закарпаття на початку ХХІ століття та її культурно-побутові наслідки: Монографія / О.Ю. Кичак. – Ужгород: Гражда, 2012. – 368 с.
7. Крамар О. В Україні налічується 13-15 млн зайвих людей //

Тиждень ua/ <http://tyzhden.ua/Economics /57975/PrintView>. – 16.08.2012. – № 33 (250). 8. Куликова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание [Електронний ресурс] / Т.А.Куликова // Учебник для студ. сред.и высш. пед. учеб. заведений. М.: Издательский центр "Академия", 1999. – 232 с. – Режим доступу: <http://psymania.info/femil/kulikova/vospitanie.php>. 9. Майданік І.П. Проблеми регулювання та координації трудових міграційних процесів [Електронний ресурс] / І.П. Майданік // Демографія та соціальна економіка. – К.: ІДСД НАНУ. – 2005. – № 2. – С. 86-92. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11708/09-Maidanik.pdf?sequence=1>. 10. Мікловда В.П. Дослідження проблем розвитку сім'ї як підґрунтя формування регіональної сімейної політики / В.П.Мікловда, О.В. Повстин // Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Серія Економіка. – Спецвипуск 33. – 2011. – С. 5–11. 11. Обстеження міждержавної та внутрішньої трудової міграції // Поточний архів Державного центру зайнятості Закарпатської області. Діловодство за 2006 р. на 1 с. 12. Пархоменко Н. Новітня українська трудова міграція в оцінках українських заробітчан (на підставі результатів соціологічного опитування, проведеного у восьми областях Західної України) [Електронний ресурс] / Н.Пархоменко // Українська трудова міграція до країн Європейського Союзу у дзеркалі соціології. Інформаційно-аналітичне видання. – Київ, 2005. – С. 23–57. 13. Трудова міграція в Росію не покращує життя заробітчан (ІНФОГРАФІКА) Ще одна причина не приєднуватися до Митного союзу. – Режим доступу: <http://texty.org.ua/pg/news/editorial/read/42077/ Trudova migracija v Rosiju ne pokrashhuje zhytja>. 14. Щоденник польових досліджень автора, проведених в с. В.Раковець Іршавського району (серпень 2008 р.). – Зошит № 5 (інтерв'ю дітей трудових мігрантів віком від 13 до 25 років). – 101 с. 15. Щоденник польових досліджень автора, проведених в селах Закарпатської області (2007–2013 рр.). // Архів автора. – Зошит № 7 (загальні дані). – 131 с. 16. Щоденник польових досліджень автора, проведених у с. Крецьки Свалявського району (березень 2011 р.) // Архів кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Ужгородського національного університету за 2011 р. – Зошит № 1 (інтерв'ю). – 62 с. 17. Щоденник польових досліджень автора, проведених у с. М.Раковець Іршавського району (жовтень 2012 р.) // Архів кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Ужгородського національного університету за 2012 р. – Зошит № 1 (інтерв'ю). – 44 с. 18. Щоденник польових досліджень Голубчак Аліни, проведених під час етнографічної практики у с. Дубриничі Перечинського району (літо 2010 р.) // Архів кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Ужгородського національного університету за 2010 р. – Зошит № 1 (інтерв'ю). – 117 с. 19. Щоденник польових досліджень Горбач Людмили, проведених під час етнографічної практики в селах Богдан та Видричка Рахівського району (літо 2010 р.) // Архів кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Ужгородського національного університету за 2010 р. – Зошит № 1 (інтерв'ю). – 191. 20. Щоденник польових досліджень Грицько Марини, проведених під час етнографічної практики у с. Кошелево Хустського району (літо 2010 р.) // Архів кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Ужгородського національного університету за 2010 р. – Зошит № 1 (інтерв'ю) – 95 с. 21. Щоденник польових досліджень Печкан Оксани, проведених під час етнографічної практики в с. Синевир Міжгірського району (літо 2010 р.) // Архів кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Ужгородського національного університету за 2010 р. – Зошит № 1, частина 3 (інтерв'ю з дружин трудових мігрантів). – 161 с. 22. Щоденник польових досліджень Понзель Андріани, проведених під час етнографічної практики у с. Лази Воловецького району (літо 2009 р.) // Архів кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Ужгородського національного університету за 2009 р. – Зошит № 1, частина 3 (інтерв'ю дружин трудових мігрантів). – 162 с. 23. Щоденник польових досліджень Попович Кароліни, проведених під час етнографічної практики в с. Криве Тячівського району (літо 2010 р.) // Архів кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Ужгородського національного університету за 2010 р. – Зошит № 1 (інтерв'ю). – 107 с. 24. Щоденник польових досліджень Прокоп Ганни, проведених під час етнографічної практики у с. Лисичево Іршавського району (літо 2009 р.) // Архів кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Ужгородського національного університету за 2009 р. – Зошит № 2 (інтерв'ю дружин трудових мігрантів). – 55 с.

Оксана Кичак

БЮДЖЕТ СЕМЬИ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ ЗАКАРПАТЬЯ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА И ВЛИЯНИЕ НА НЕГО ДЕНЕЖНЫХ ПЕРЕВОДОВ ИЗ-ЗА ГРАНИЦЫ

В статье на основе широкого круга полевых исследований описываются основные черты бюджета закарпатской семьи трудового мигранта. Здесь на примерах проанализированы как уровень оплаты труда украинцев за рубежом, так и объем денежных переводов от местных трудовых мигрантов. Также в работе выяснено структуру расходов заработанных мигрантами денег и сделана попытка выделить три модели формирования семейного бюджета.

Ключевые слова: семья трудовых мигрантов, бюджет, денежные переводы, Закарпатье, начало XXI века.

Oksana Kychak**THE BUDGET OF TRANSCARPATHIAN LABOR MIGRANTS' FAMILIES AT THE
BEGINNING OF THE 21ST CENTURY AND THE WAY IT IS INFLUENCED BY
REMITTANCES FROM ABROAD**

The article is based on a wide range of field studies. It describes the key features of the budget of Transcarpathian labor migrants' families. On the basis of examples it analyzes both a pay level of Ukrainians who work abroad and the amount of remittances from local migrant workers. The article also finds out the structure of spending money that was earned by migrants. The attempt to distinguish the three models of the forming of family budget is made here.

Key words: family of labor migrants, budget, remittances, Transcarpathia, the beginning of the XXI century.